

Tadeusz Wiślański

Sprawozdanie z prac ratowniczych w Zberzynie w pow. konińskim

Compte rendu des travaux de sauvetage à Zberzyn, distr. de Konin

W czasie prac rolnych na swoim polu natrafił T. Grzelak w Zberzynie, gmina Kleczew, pow. koniński, na grób kultury pomorskiej. Zaintrygowany znaleziskiem, powiadomił wraz z kierownikiem szkoły w Woli Spławieckiej, ob. Izydorzycykiem, Katedrę Archeologii Polski Uniwersytetu Poznańskiego. Wydelegowana na miejsce mgr M. Konieczna rozkopała zniszczony już częściowo grób kultury pomorskiej. Dalsze prace ratunkowe z ramienia Katedry Archeologii UP przeprowadzili mgr J. Dzięciołowski i T. Wiślański¹. Były one częściowo finansowane

Ryc. 1. Mapka stanowisk archeologicznych w Zberzynie, pow. koniński.

Fig. 1. Carte des stations archéologiques à Zberzyn, distr. de Konin.

przez inspektora-rzeczoznawcę zabytków archeologicznych, mgra W. Filipowiaka. Badane stanowisko (nr 1) leży na polu T. Grzelaka naprzeciw jego gospodarstwa, na północ od drogi z Budziszawia Kościelnego do Skupna (ryc. 1).

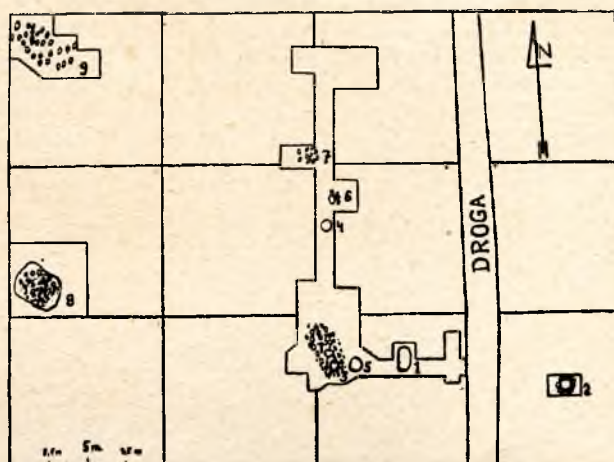
Teren cmentarzyska znajduje się na wyniosłym brzegu obecnie wyschniętego jeziora. Gleba tego odcinka jest lekka, piaszczysta, zalegająca na piasku lub żwirze, a miejscami na glinie. Dokładne badania powierzchniowe pozwoliły ustalić zaleganie skorup kultury łużyckiej i pomorsko-podkłoszowej na ok. 4000 m². Skorup „pomorskich“ i „podkłoszowych“ dostarczyły

¹ Za serdeczną gościnę i wydatną pomoc w czasie prac składam ob. Tadeuszowi Grzelakowi i jego rodzinie serdeczne podziękowanie.

również stanowiska nr 2 i 3. Badania wykopaliskowe na stanowisku nr 1 rozpoczęto od założenia siatki arowej nawiązanej do szosy i gospodarstwa T. Grzelaka. Wykopy założono wokół najbardziej zagrożonych i częściowo już odkrytych grobów (ryc. 2). Opis zabytków podajemy w kolejności chronologicznej. Najstarsze ślady osadnictwa na badanym odcinku należą do kultury łużyckiej.

Jama nr 8

Na głębokości około 20 cm na tle gliniastego w tym miejscu podłoża zarysowała się owalna jama wypełniona ciemną ziemią (ryc. 3). Jama w przekroju była nieregularnie nieckowata, głębokości około 50 cm (70 cm poniżej powierzchni

Ryc. 2. Zberzyn, pow. koniński. Plan sytuacyjny wykopalisk na stanowisku 1.

Fig. 2. Zberzyn, distr. de Konin. Plan de la situation des fouilles à la station 1.

poła). W jamie znajdowały się ponad sobą dwa bruki kamienne zbudowane przeważnie z okrągłaków i nielicznych kamieni łupanych. Na pewnej przestrzeni między brukami wystąpiła warstwa węgielków drzewnych i popiołu poprzerastana żyłkami gliny. Na bruku drugim i obok niego znaleziono kilkanaście ułamków naczyń. Kości spalonych nie znaleziono. Wśród ułamków naczyń wyróżnić możemy:

1. Trzy ułamki przypuszczalnie amforki lub dzbana, kształtu w przybliżeniu dwustożkowatego z zaokrąglonym załomem. Naczynie posiadało ucho przyklejone do powierzchni. Zdobił je ornament w postaci czterech poziomych żłobków u nasady szyjki; poniżej biegiły przyległe do siebie ukośnie zakreskowane trójkąty. Pod uchem zdobiły naczynie żłobki półkoliste (ryc.

4c). Ornament powstał przez wygniecenie żłobka narzędziem o zaokrąglonym ostrzu. Powierzchnia zewnętrzna naczynia jest gładka, koloru brunatnoczarnego, wewnętrzna — również gładka, jasnobrunatna. Na ułamku można stwierdzić technikę gładzenia. Najpierw gładzono powierzchnię szmatką lub ręką. Pozostało to po sobie ślady smużek poziomych. Następnie polerowano naczynie gładzikiem. W opisanym wypadku nie wygładzono od strony wewnętrznej całej powierzchni, lecz tylko wąskie paski. W ten sposób powierzchnia wewnętrzna wykazuje naprzemianległe, mniej lub więcej wyswiecone partie. Gładzik posuwano zawsze poziomo. Naczynie wykonano z gliny dość chudej, z bardzo drobną domieszką tłuczonego skalenia i kwarcu. Kolor gliny na krawędziach brunatny, wewnątrz ciemnoszary. Na załomie brzusca znać ślady sklejania dość głęboko na siebie zachodzących taśm, z których naczynie zbudowano. Taśmy były przylepiane od strony zewnętrznej.

2. Ułamki analogicznego, lecz większego naczynia. Naczynie gładzone poziomymi ruchami narzędzia znacznie szerszego od użytego do gładzenia naczynia poprzedniego (ryc. 4e).

3. Ułamki naczyń o cechach podobnych do wyżej opisanych.

4. Ułamki misy z lekko zgrubiałą, ukośnie karbowaną krawędzią. Powierzchnia gładka,

na siebie zachodzących. Szerokość taśm wynosiła około 2,5 cm (ryc. 4a).

5. Ułamki misy ze zgrubiałą, lekko wgiętą do środka krawędzią. Powierzchnia zewnętrzna chropowata, obmazywana palcami, wewnątrz gładzona tą samą techniką jak u naczynia nr 1. Gлина z domieszką tłuczonego skalenia i szarej miki. Powierzchnia zewnętrzna powstała przez nałożenie na pierwotnie gładką ściankę naczynia chudej gliny z domieszką gruboziarnistego piasku, którą następnie mazano palcami (ryc. 4b).

6. Ułamek czerpaka z lekko wklęsłym denkiem. Powierzchnia gładka, nieco nierówna, koloru szaroczarnego, glina jak wyżej. Czerpak wykonano z jednego kawałka gliny (ryc. 4d).

7. Ułamek czerpaka z uszkiem wmontowanym na czopik. Reszta cech jak wyżej.

8. Ułamki kilku naczyń jajowatych o powierzchni chropowatej, mazanej pionowo; powierzchnie wewnętrzne gładkie. Gлина koloru szarobrunatnego z grubszą domieszką niż u naczyń poprzednich.

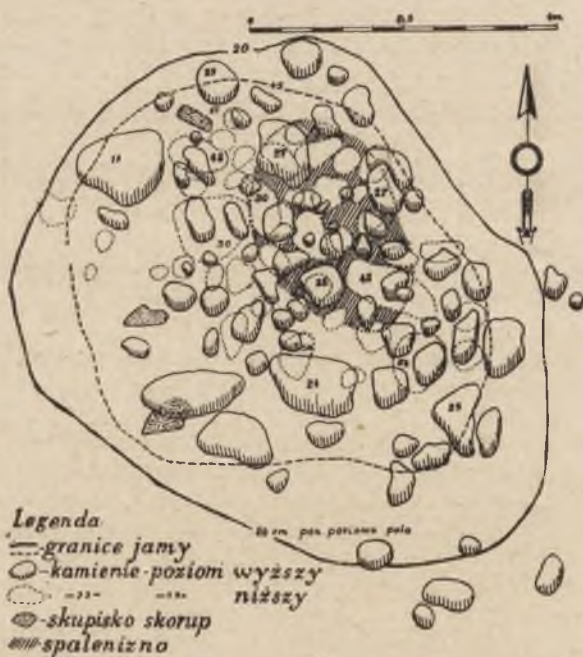
Wyżej opisana jama należy do kultury łużyckiej. Funkcja jej jest trudna do rozstrzygnięcia. Tak samo nie jest stwierdzony charakter jam nr 5—6, 7 i 9, należący również do kultury łużyckiej. W wypadku jam nr 6, 7 i 9 być może mamy do czynienia ze zniszczonymi grobami. Materiał wykopaliskowy nie stwarza możliwości zbyt pewnej interpretacji. Brak spalonych kości oraz występowanie ułamków kilku naczyń, np. jajowatych, rzadko spotykanych na cmentarzyskach², wskazują, że nie mamy do czynienia z grobem. Zupełnie płaskie bruki przemawiają przeciw możliwości interpretowania obiektów jako pieców. Nie umiemy więc rozwiązać ich funkcji. Ceramika nie wykazuje różnic w stosunku do znalezionej w innych jamach kultury łużyckiej; analizę jej podamy łącznie.

Jama nr 5

Na głębokości około 20 cm zarysowała się w piasku okrągła jama, wypełniona czarną ziemią, o średnicy ok. 1,20 m a głębokości ok. 20 cm. W jamie znaleziono ceramikę, polepe i kości zwierzęce.

1. Kilkanaście drobnych ułamków naczyń pochodzących przypuszczalnie z amfor zdobionych poziomymi żłobkami oraz rzędami ukośnie zakreskowanych trójkątów oraz kilka ułamków niezdobionych. Pozostałe cechy jak u fragmentów naczyń z jamy nr 8.

2. Dolna część małego naczynia o zaokrąglonym załomie; dno nie wyodrębnione. Załom brzusca zdobią pionowe żłobki. Powierzchnia gładka jasnobrunatna. Naczynie wykonane z gliny dość tłustej z bardzo drobną domieszką ziarenek kwarcu koloru szarobrunatnego. Dno

Ryc. 3. Zberzyn, pow. koniński. Rzut poziomy jamy nr 8.

Fig. 3. Zberzyn, distr. de Konin. Plan horizontal de la fosse N° 8.

szaroczarna; glina z domieszką bardzo drobno tłuczonego skalenia, kwarcu i łyszczyku, na przełomie czarniawa. Misa była zlepiana z taśm przyklejanych od wewnątrz, niezbyt głęboko

² Por. np. L. J. Łuk a, *Cmentarzysko kultury łużyckiej w Czarnkowie z IV—V okresu epoki brązu*, „Fontes Praehistorici”, t. 1 : 1950, s. 157—161.

Ryc. 4. Zberzyn, pow. koniński. Ceramika łużycka z jamy nr 8; $\frac{1}{2}$ w. n.Fig. 4. Zberzyn, distr. de Konin. Céramique lusacienne provenant de la fosse N° 8; $\frac{1}{2}$ gr. nat.

i ścianki aż do załomu były wygniecione z jednego kawałka gliny, wyżej ścianki od wnętrza zgrubiono. Ślad sklejanego biegnie poziomo, mniej więcej w połowie grubości dna, i ginie w początkowej partii ścianki. Wydaje się, że ten proces zgrubienia związany był z wygładzaniem wnętrza (ryc. 5e).

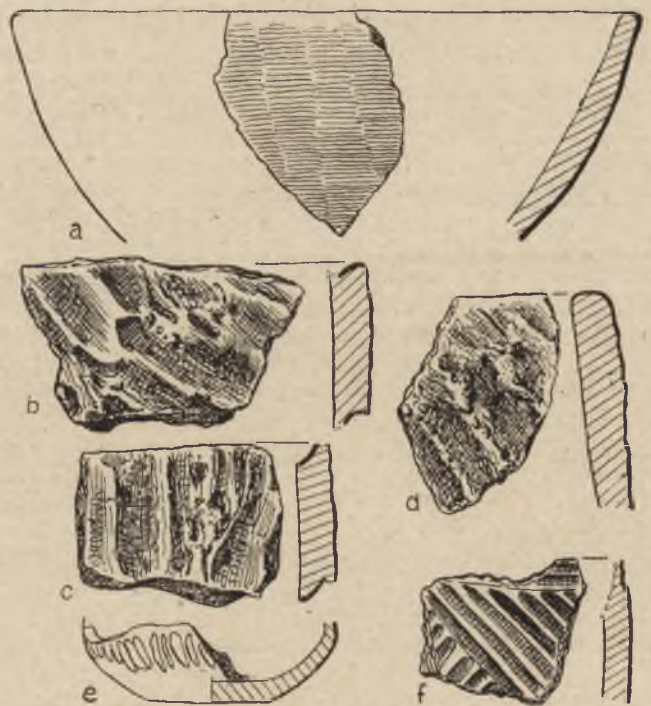
3. Dno naczynia wykonane z gliny dość tłustej z domieszką tłuczonego skalenia i kwarcu. Gлина i powierzchnia koloru szarobrunatnego. Dno było wykonane jak u naczynia poprzedniego i pękło w miejscu sklejenia dwóch warstw, tworzących dno i zaczątki ścianki.

4. Dno z gliny dość tłustej w partii dennej posiadające większą niż w ściankach domieszkę tłuczonego skalenia i kwarcu. Dno wygniecione z jednego kawałka gliny, następnie pierwszy wałek rozgnieciono od wewnątrz, w kierunku dna zwiększając jego grubość.

5. Ułamki głębokiej misy o powierzchni gładkiej, brunatnej, wykonane z gliny dość tłustej z domieszką drobno tłuczonych ziarenek kwarcu i szarego skalenia. Misa była sklejana z taśm (ryc. 5a).

6. Ułamki kilku naczyń jajowatych o zaokrąglonych krawędziach (ryc. 5b-d). Powierzchnie zewnętrzne schropowawane przez obrzucenie i ukośne lub pionowe mazanie palcami. Niektóre fragmenty wykazują żłobki równoległe i regularne, ze śladami zgodnych z ich kierunkiem delikatnych rys, analogicznie do ciągów ceramiki obtaczanej. Drugi typ schropowawania nie wykazuje śladów mazania palcami. Powierzchnię schropowawano już po wykonaniu

naczynia. Powierzchnie wewnętrzne gładkie. Kolor gliny od różowego do szarego. Naczynie wykonane z dwóch typów gliny, tłustej z dużą domieszką tłuczonego skalenia oraz z chudej

Ryc. 5. Zberzyn, pow. koniński. Ceramika łużycka z jamy nr 5; $\frac{2}{3}$ w. n.Fig. 5. Zberzyn, distr. de Konin. Céramique lusacienne de la fosse N° 5; $\frac{2}{3}$ gr. nat.

z domieszką drobniejszą. Ścianki naczyń sklepane z taśm o szerokości ok. 4—5 cm. Taśmy nakładane jedna na drugą, przy czym górna część taśmy posiadała wybrzuszenie odpowiadające wgłębieniu taśmy wyższej. Po sklejeniu naczynie wygładzono, a następnie chropowacono.

7. Grudki polepy z gliny chudej.

8. Kilka połupanych kości świni i krowy³. Funkcji jamy nr 5 nie umiemy sprecyzować.

Jama nr 6

(grób)

Zniszczony zupełnie bruk z okrągłaków i kamieni łupanych. Ziemia pod brukiem była ruszana. Wśród kamieni znaleziono kilka ułamków naczyń o powierzchni chropowatej i gładkiej, o cechach podobnych do wyżej opisanych, i kilka kości spalonych.

Jamy nr 7 i 9

Podobnie zniszczone bruki z taką samą zawartością jak grób 6.

Jamy 6, 7 i 9 prawdopodobnie stanowią resztki grobów. Należy się jednak poważnie liczyć z tym, że możemy mieć do czynienia z silnie zniszczonym cmentarzyskiem pomorsko-podkloszowym, którego ślady pomieszały się ze starszym osadnictwem. Mała liczba obiektów kultury łużyckiej na tym terenie nie daje możliwości snuć szerszych wniosków na temat jego charakteru. Trzy opisane obiekty mogłyby sugerować istnienie cmentarzyska.

Z zabytków ruchomych obok kości i polepy znaleziono jedynie fragmenty naczyń. Ceramika wszystkich zbadanych obiektów jest stosunkowo nieliczna i wykazuje zupełnie identyczne cechy. Pochodzi przypuszczalnie z jednego czasu, analizę traktujemy więc łącznie. Ceramika zberzyńska wykonana była z gliny bardziej lub mniej tłustej. We wszystkich wypadkach stwierdzono domieszkę pokruszonych ziarenek przeważnie skalenia, w mniejszej zaś ilości kwarcu, miki i czarnego, bliżej nie określonego minerału. Grubość ziarenek domieszki zależy od typu ceramiki. Ułamki amforek, czerniaków, misek, naczyń miniaturowych itp. mają albo bardzo drobne ziarenka prawie niewidoczne gołym okiem, albo ziarenka dochodzące do 1 mm średnicy. Natomiast naczynia jajowate mają na ogół domieszkę grubszą o średnicy do 3 mm. We wszystkich jednak wypadkach glina zawierała sztuczną domieszkę w przeciwieństwie do materiałów z Biskupina, gdzie naczynia małe wykonywano z gliny naturalnej⁴. Ściany na-

czyń formowano z taśm. Amforki wykonano z taśm głęboko zachodzących na siebie. W. Hołubowicz uważa to za rezultat wykonania naczynia techniką ugniatania wałeczkowatego⁵. Natomiast w misach ślady styku taśm są znacznie mniejsze, co według wspomnianego autora wskazuje na technikę pierścieniowo-taśmową⁶. Naczynia jajowate o powierzchni schropowaczonej wykonywano z gotowych taśm układanych jedna na drugiej. Górna krawędź taśmy była nieco wypukła, dolna posiadała półokrągłe zakłębienie. Zbudowaną w ten sposób ściankę wygładzano i obrzucano od zewnątrz gliną (chropowacenie). Podobną technikę lepienia obserwowali na naczyniach kultury łużyckiej A. Götz i Krause⁷ na Łużycach oraz L. J. Łuka w Czarnkowie⁸. Sądząc po przytoczonych analogiach technika ta była stosowana do lepienia naczyń różnego typu. Małe czernaki wygniatano z jednego kawałka gliny. Podobnie formowano dna, do których dolepiano pierwszy wałek gliny rozgniatany do wnętrza i przez to zgrubiły. Świadczyłyby o tym ślady sklejeń biegnące mniej więcej przez środek grubości dna. Spostrzeżenia na temat gładzenia i wygładzania powierzchni zdają się potwierdzać przypuszczenia Hołubowicza⁹.

Pewne trudności następuje datowanie badanych obiektów. Teren powiatu konińskiego leży na peryferiach kilku grup lokalnych kultury łużyckiej i wykazuje niejednolite cechy. W datowaniu oprzemy się na porównaniu naszych zabytków z możliwie dobrze datowanymi zespołami z sąsiednich terenów. Dolną granicę stanowią bezwzględnie okres halsztacki wykazujący odrębne cechy¹⁰. Górną granicę chronologiczną, poza którą zabytki nasze nie wychodzą, stanowią cmentarzyska w Zdzienicach, pow. turecki¹¹ (grupa wschodniowielkopolska), i Sierpo-

⁵ W. Hołubowicz, *Garncarstwo wiejskie zachodnich terenów Białorusi*, Toruń 1950, s. 137 n., rys. 36/IV, 3.

⁶ *Jw.*, s. 140 i rys. 36/IV, 4.

⁷ J. Kostrzewski, *Contribution à la connaissance de la technique de la céramique préhistorique en Pologne*, „Ephemeris Instituti Archaeologici Bulgariici”. Vol. 16, Sofia 1950, s. 224.

⁸ Łuka, *Cmentarzysko w Czarnkowie* . . . , ryc. 14 g, i.

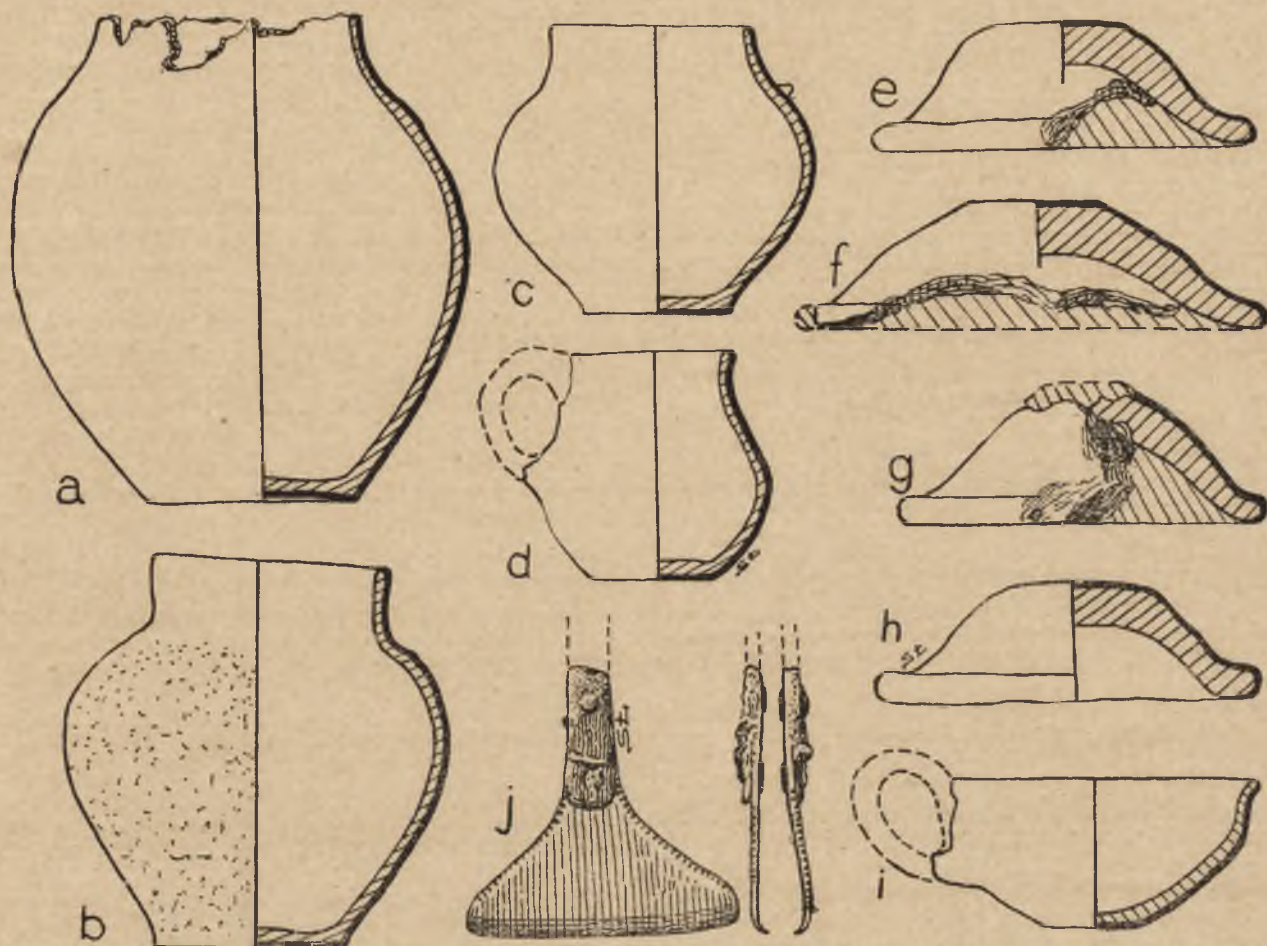
⁹ Hołubowicz, *Z badań* . . . , s. 158.

¹⁰ Por. m. in. W. Kóćka, *Ceramika biskupińska*, [w:] *Gród prastłowiański w Biskupinie*, Poznań 1938, s. 28 n., tabl. XXII—XXX; Z. A. Rajewski, *Cmentarzysko łużyckie we Wronkach w pow. szamotulskim (woj. poznańskie)*, Materiały Prehistoryczne, t. 1, Kraków 1934, s. 103 i tabl. XVIII, XX; Z. Pieczyński, *Cmentarzysko z wczesnego okresu żelaznego (700—400 przed n. e.) w Górszewicach, w pow. szamotulskim*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. 4 : 1954, s. 102 n.; T. Wierchowicki, *Ceramika inkrustowana typu „łużyckiego” z wczesnej epoki żelaznej w Polsce*, „Przegląd Archeologiczny”, t. 4 : 1938—1939, s. 113 n.

¹¹ J. Kostrzewski, *Od mezolitu do okresu wędrówek ludów*, [w:] *Prehistoria ziem polskich*, Kraków 1939—1948, s. 232, tabl. LXVIII; tenże, *Wielkopolska w pradziejach*, Warszawa—Wrocław 1955, s. 112, ryc. 287 a-d.

³ Określenia kości dokonał mgr Chmielewski z Zakładu Paleontologii PAN w Poznaniu.

⁴ W. Hołubowicz, *Z badań nad ceramiką kultury łużyckiej*, „Z otchłani wieków”, R. 16 : 1947, s. 156. Liczne uwagi na temat ceramiki łużyckiej zawdzięczam również kol. mgr J. Dąbrowskiemu z PMA w Warszawie.

Ryc. 6. Zberzyn, pow. koniński. Ceramika (a-i) i szczypczyki żelazne (j) z grobu nr 1; a-c) $\frac{1}{5}$ w. n.; d-i) $\frac{2}{5}$ w. n.; j) $\frac{4}{5}$ w. n.

Fig. 6. Zberzyn, distr. de Konin. Céramique (a-i) et pincette en fer (j) provenant de la tombe N° 1; a-c) $\frac{1}{5}$ gr. nat.; d-i) $\frac{2}{5}$ gr. nat.; j) $\frac{4}{5}$ gr. nat.

wie, pow. łęczyckim¹² (grupa środkowopolska). Ornament żłobków poziomych i ukośnych, a zwłaszcza półokrągłych podkreślających guz (naczynie 1 z jamy nr 8), znajduje pełne analogie na obu wymienionych cmentarzyskach¹³. Podobny ornament występuje również dość często w grobach z IV okresu epoki brązu w Czarnkowie (grupa uradzka)¹⁴. Również w tym okresie występuje ornament pasm zakreskowanych trójkątów¹⁵ analogiczny do naszych okazów. Powyżej przytoczone analogie skłaniają do datowania powyższych zespołów według przyjętego podziału na IV okres epoki brązu.

Chronologicznie młodsze ślady osadnictwa re-

prezentuje cmentarzysko pomorsko-podkloszowe. Jeden z odkrytych grobów (nr 1) reprezentuje kulturę pomorską, groby nr 3 i 4 kulturę grobów podkloszowych.

Grob nr 1

Część tego grobu uległa zniszczeniu. Na głębokości ok. 10—50 cm odkryto „komorę” zbudowaną z okrągłaków o wymiarach 1,30×0,40×0,40 m. Wewnątrz znaleziono około 6—7 naczyń, wśród nich 5 pokrytych czapkowatymi pokrywami, mały kubek, czerpak i szczypczyki żelazne.

1. Naczynie o baniastym brzuścu z szyjką nie wyodrębnioną, zwężającą się ku otworowi. Dno lekko wklęsłe. Powierzchnia gładka, koloru brunatnoszarego, wewnątrz wygładzona wąskim narzędziem posuwany poziomo. Głina koloru zbliżonego do barwy powierzchni z domieszką drobno tłuczonego skalenia i miki. Naczynie wykonane z taśm nakładanych na siebie, co widać z pęknięć. Dno wykonano w postaci krążka, do którego od strony zewnętrznej do-

¹² J. Ber, *Zabytki z cmentarzyska popielnicowego w Sierpowie w pow. łęczyckim*, „Światowit”, t. 17: 1936—1937 (1938), s. 89 n.

¹³ M. in. Ber, *op. cit.*, tabl. II; II, 15; t. V 5, II 20; t. IX 5, 6, 25.

¹⁴ Łuka, *Cmentarzysko w Czarnkowie*, s. 137 n.

¹⁵ Kostrzewski, *Od mezolitu...*, s. 232; Łuka, *op. cit.*, np. grób CXI, ryc. 36.

klejono pierwszą taśmę, poszerzając jego średnicę o ok. 1 cm. Od strony wewnętrznej zamazano dno gliną z pierwszej taśmy. W ten sposób dno zostało ujęte z obu stron. Wymiary: wys. 29,0, średn. brzuśca 29,5, otworu 16,0, dna 12,0 cm (ryc. 6a).

2. Naczynie o baniastym brzuścu i wyodrębnionej szyjce prawie cylindrycznej, dno lekko wyodrębnione. Powierzchnia szyjki gładka, reszta naczynia chropowata koloru szarobrunatnego. Gładzenie wnętrza i glina jak u poprzedniego. Naczynie ulepione z taśm, dno analogiczne do poprzedniego. Wymiary: wys. 24,0, średn. brzuśca 25,0, dna 10,5 (ryc. 6b). W naczyniu zachowały się spalone kości.

3. Naczynie dwustożkowate z zaokrąglonym załomem i lekko wyodrębnioną szyjką i dnem. U nasady szyjki w trzech miejscach po trzy guzki lub ślady po nich. Powierzchnia pierwotnie gładka koloru szarego, glina szarobrunatna z domieszką przeważnie tłuczonego skalenia i kwarcu. Wnętrze wygładzane poziomymi ruchami gładzika. Naczynie zlepione z taśm. Wymiary: wys. 19,0, średn. brzuśca 19,5, otworu 12,0, dna 8,0 cm (ryc. 6c).

4. Ułamki 2 lub 3 naczyń z gliny chudej z domieszką schudzającą w postaci tłuczonego skalenia i kwarcu.

5. Część kubka z prawie dwustożkowatym brzuścem o zaokrąglonym załomie i nie wyodrębnioną, nieco wklęsłą szyjką. Kubek pierwotnie posiadał ucho taśmowate umocowane na czopik. Powierzchnia czarna, gładka, glina chuda z bardzo drobną domieszką tłuczonego kamienia. Dno wygniecione z jednego kawałka gliny, ściana uformowana z taśm. Wymiary: wys. 6,0, średn. brzuśca 7,0, dna 5 cm (ryc. 6d).

6. Czerpak półkulisty z wyodrębnioną szyjką i krawędzią lekko wychyloną, pierwotnie posiadał ucho taśmowate wpuszczone na czopik. Powierzchnia gładka, brunatna, glina chuda z bardzo drobną domieszką w postaci tłuczonego skalenia i kwarcu. Dolna część wygnieciona była z jednego kawałka gliny, szyjka dolepiana. Wymiary: wys. 4,2, średn. 10,5 (ryc. 6i).

7. Ułamki 5 pokryw czapkowatych, jedna z zakładką o powierzchni gładkiej koloru jasnobrunatnego. Glina dość tłusta z domieszką schudzającą z drobnych ziarenek przeważnie skalenia, kwarcu i miki. Na jednym ułamku odcisk ziarna zboża. Wydaje się, że pokryw nie wygniatano z jednego kawałka gliny, lecz ślady techniki są słabo czytelne. Średnica okazów ok. 12 cm (ryc. 6e—h).

8. Szczypczyki żelazne z szerokimi, łopatkowatymi uchwytnymi karbowanymi na krawędziach. Kabłąk był pogrubiony przez dodanie drugiej blaszki żelaznej przytwierdzonej brązowymi nitami (naprawa). Szczypce pokryte są patyną ogniową (ryc. 6j).

Grób należał do kategorii grobów rodzinnych bez skrzyni, jakie występowały m. in. na cmen-

tarzyskach w Poznaniu—Golęcinie¹⁶ i w Sokołowicach w pow. kościańskim¹⁷. Groby tego typu stanowić mają formę rozwojową grobów skrzynekowych z obwarowaniem. Dalsza tendencja rozwojowa miała iść w kierunku grobów jamowych¹⁸. Ze względu na zniszczenie grobu nie można dokładnie ustalić ilości osób pochowanych. Nie przekraczała ona liczby 5¹⁹. Tyle było również pokryw. Warto zaznaczyć, że pokrywy pasowały jedynie do trzech naczyń. Wyloty wszystkich pozostałych (nawet zniszczonych) naczyń były większe od pokryw.

Glina opisanej powyżej ceramiki jest dość chuda z drobną domieszką tłuczonego skalenia, kwarcu i miki. Od gliny naczyń kultury łużyckiej jest ona nieco chudsza. Różni się w domieszcze mniejszą ilością tłuczonego skalenia na rzecz kwarcu i miki. Ścianki formowano z taśm. W jednym wypadku można stwierdzić, że nakładano je podobnie jak w kulturze łużyckiej jedną na drugą. Technikę tę stosowano również w okresie rzymskim²⁰. Dna wygniatano z jednego kawałka lub formowano krążek zlepiany ze ścianką naczynia.

Pewne trudności pociągają za sobą datowanie grobu. Podobne formy grobów „rodzinnych“ spotyka się zarówno w okresie halsztackim D²¹, jak w okresie wczesnolateńskim²². Pewne znaczenie dla datowania mają szczypczyki żelazne. Występują one powszechnie w okresie halsztackim²³, rzadziej zaś we wczesnym²⁴, środkowym²⁵, a nawet późnym okresie lateńskim²⁶. Okazy lateńskie są przeważnie wykonane z żelaza²⁷. Za okresem wczesnolateńskim przema-

¹⁶ J. Kostrzewski, *Cmentarzysko z wczesnego i środkowego okresu lateńskiego w Golęcinie w pow. poznańskim wschodnim*, „Slavia Occidentalis“, t. V: 1926, np. s. 299, grób 8.

¹⁷ L. J. Łuka, *Cmentarzysko z wczesnego i środkowego okresu lateńskiego w Sokołowicach w pow. kościańskim*, „Fontes Praehistorici“, t. 3: 1953, np. s. 126, 127, grób 62 n.

¹⁸ Kostrzewski, *op. cit.*, s. 76; Łuka, *op. cit.*, s. 143.

¹⁹ Powierzchnia grobu wynosiła ok. 0,52 m². Nie wiadomo, jaka była powierzchnia wnętrza. Na powierzchni 0,52 m² mieściło się ok. 5—6 naczyń większych normalnie służących za popielnicę, liczba ich zapewne nie przekraczała 5, co potwierdzałyby również liczba pokryw.

²⁰ Kostrzewski, *Contribution...*, s. 225 n.

²¹ Kostrzewski, *Od mezolitu...*, s. 282; W. Hensel, *Cmentarzysko kultury grobów skrzynekowych w Jabłkowie w pow. wągrowieckim*, „Przegl. Archeol.“, t. 6: 1937, s. 89, grób IV.

²² Por. przyp. 16, 17.

²³ E. Petersen, *Die frühgermanische Kultur in Ostdeutschland und Polen*, Berlin 1929, s. 67, 145. Zupelną analogią do naszego jest okaz z Redy, pow. wejherowski, tabl. 17 n.; Hensel, *Cmentarzysko...*, tabl. XIV, 5, 7, tabl. XVI, 10.

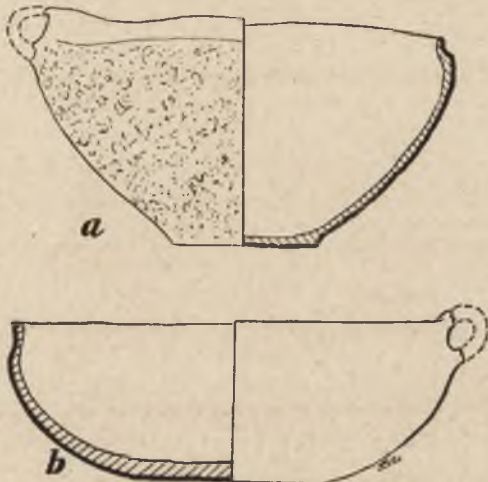
²⁴ Kostrzewski, *Od mezolitu...*, s. 293; Petersen, *op. cit.*, s. 67.

²⁵ Kostrzewski, *op. cit.*, s. 297; por. też „Pamiętnik Fizjograficzny“, t. 21: 1913, tabl. 1, 2 (brąz).

²⁶ Kostrzewski, *Die ostgermanische Kultur der Spätlatènezeit*, t. I, Leipzig 1919, s. 143, ryc. 135; tenże, *Od mezolitu...*, s. 307.

²⁷ Petersen, *op. cit.*, s. 67.

wiałyby naczynia. Naczynie nr 1 posiada wprawdzie odpowiedniki w grobach z okresu halsztackiego²⁸, ale formę tę spotyka się także w okresie lateńskim²⁹. Okazy starsze posiadają zazwyczaj znacznie staranniej wykończoną powierzchnię. Natomiast formy naczyń nr 2 i 3 są częste w okresie lateńskim³⁰. Pokrywy czapkowe były wówczas raczej rzadkie, zanikają wraz z urnami twarzowymi i naczyniami smukłymi³¹. Zupełnie sporadycznie występują w okresach późniejszych³². Czerpaki mają silne nawiązania do kultury lużyckiej i występują dość rzadko od okresu Hallstatt³³ do okresu środkowolateńskiego³⁴. Podsumowując powyż-

Ryc. 7. Zberzyn, pow. koniński. Ceramika z grobu nr 2; a) $\frac{1}{8}$ w. n.; b) $\frac{1}{4}$ w. n.

Fig. 7. Zberzyn, distr. de Konin. Céramique provenant de la tombe No 2; a) $\frac{1}{8}$ gr. nat.; b) $\frac{1}{4}$ gr. nat.

sze dane grób można odnieść do okresu wczesnolateńskiego.

Na cmentarzysku wystąpiły poza tym dwa groby podkloszowe.

Grób nr 2

Częściowo zniszczony grób podkloszowy obłożony okrągłakami, na dnie dwie płyty kamien-

²⁸ M. in. Hensel, *Cmentarzysko w Jabłkowie...*, tabl. XIV, 13, 14 (grób I i III); J. Kostrzewski, *Cmentarzysko grobów skrzynkowych i obwarowanych w Stężycy w pow. kartuskim na Pomorzu*, [w:] *Przyczynki do pradziejów Polski Zachodniej*, Poznań 1937, s. 21, ryc. 13 (grób IX), ryc. 17 (grób XII).

²⁹ M. in. Łuka, *Cmentarzysko w Sokolowicach*, s. 111, ryc. 19, 2 (grób 20); Kostrzewski, *Cmentarzysko w Gołęczynie...*, s. 317, ryc. 44 (grób 63).

³⁰ Jw., analogie w wielu grobach.

³¹ Jw., porównaj zespoły grobowe; Kostrzewski, *Od mezolitu...*, s. 293.

³² Zagadnienie pokryw omawia J. Kostrzewski, *Dwa cmentarzyska kultury pomorskiej w Dębówku Nowym w pow. wyrzyskim i w Warszkwie III w pow. morskim*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 12:1933, s. 70 n.

³³ M. in. Kostrzewski, *op. cit.*, s. 78 i tabl. VII 4, 5 (Warszkowo, grób 41).

³⁴ Kostrzewski, *Cmentarzysko w Gołęczynie*, s. 293, tabl. III, 8 (grób nr 15) i in.

ne. Wewnątrz znajdowało się naczynie ze spalonymi kośćmi przykryte misą i kloszem.

1. Duże naczynie misowate (klosz) z niską, wyodrębnioną szyjką i jednym uchem osadzonym na czopie. Powierzchnia z wyjątkiem szyjki chropowata, mazana, brunatna, wewnątrz czarna, gładka. Dno lekko wyodrębnione. Głina z domieszką tłuczonego kamienia koloru szarego. Naczynie zlepione z taśm widocznych od wnętrza. Wys. 23,0 cm (ryc. 7a).

2. Misa półkulista z lekko wyodrębnioną szyjką i małym uszkiem. Powierzchnia gładka, brunatna, glina brunatna z bardzo drobną domieszką schudzającą tłuczonego skalenia i miki. Misa była zlepiona z trzech taśm. Wys. 8,0, średn. otw. 23,0, dna 10,0 cm (ryc. 7b).

3. Ułamki dwóch naczyń, z których jedno miało cylindryczną szyjkę o powierzchni gładkiej. Głina jak u nr 1.

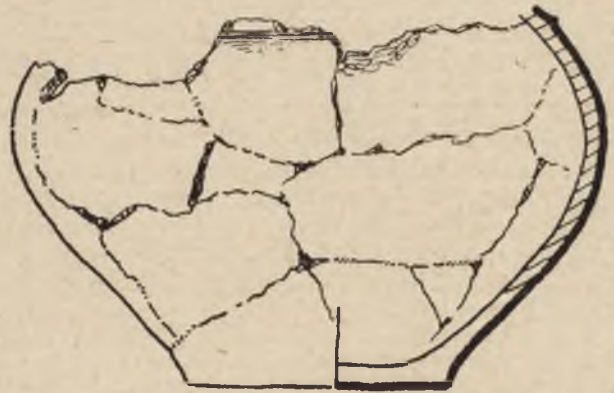
Kości spalone.

Grób nr 4

Na głębokości około 18 cm w żwirze znaleziono silnie uszkodzony grób podkloszowy. Wkopu wokół grobu nie zauważono. Naczynie zawierające kości stało na fragmentach misy.

1. Naczynie prawie dwustożkowate z zaokrąglonym załomem brzuśca i resztkami listewki przyklepionej u nasady szyjki. Powierzchnia chropowata koloru szarobrunatnego. Głina chuda z domieszką drobnych ziarenek tłuczonego skalenia i kwarcu. Na naczyniu w górnych partiach znać ślady listw doklejanych od zewnątrz (ryc. 8).

2. Ułamki zupełnie analogicznego naczynia ze świetnie zaznaczonymi śladami techniki formowania. Taśmy przyklejane od zewnętrznej strony ścianki. Płaszczyzna sklejenia dwóch

Ryc. 8. Zberzyn, pow. koniński. Naczynie z grobu nr 4. $\frac{1}{4}$ w. n.

Fig. 8. Zberzyn, distr. de Konin. Vase de la tombe No 4. $\frac{1}{4}$ gr. nat.

taśm wynosiła ok. 2,5—3 cm, powyżej załomu brzuśca 1,0—1,5 cm. Szerokość taśmy na zachowanym odcinku wynosiła ca 5—6 cm. Na jednym ułamku udało się stwierdzić sklejenie taśm w pionie. Dwa końce taśmy zachodziły na

siebie na przestrzeni ok. 3,0 cm. Po sklejeniu naczynia obrzucono powierzchnię gliną z domieszką dość dużych ziarenek tłuczonego skaleńca, miki i kwarcu.

3. Ułamki klosza o karbowanej krawędzi i powierzchni mazanej, glina jak wyżej.

Bruk nr 3

Na głębokości około 12 cm natrafiono na zniszczony klosz i ułamki kilku naczyń. Spoczywały one na jednej stronie wydłużonego bruku kamiennego (dług. 3, szer. 1,5 m). Kości spalonych nie znaleziono. Ziemia pod brukiem była ruszana.

1. Ułamki naczynia z baniastym brzuścem i wyodrębnioną, prawie cylindryczną szyjką. Powierzchnia gładka, jasnobrunatna. Gлина jak u naczynia 1 z grobu nr 4. Naczynie ulepione z taśm przyklejanych od wewnątrz, silnie na siebie zachodzących. Jedynie płaszczyna styku taśm szyjki i brzuśca jest prawie prosta. Szyjka została sklejana z trzech taśm (szer. ok. 2,5 cm), a brzusec na zachowanej części z czterech (szer. ok. 4—6 cm). Średn. otworu 22,0 cm.

2. Ułamki klosza analogicznego do znalezionego w grobie nr 4.

3. Ułamki kilku naczyń, m. in. ucho taśmowate.

Opisane dwa groby (nr 2 i 4) i bruk kamienny, którego funkcji nie umiemy ustalić, należały do tzw. kultury grobów podkloszowych. Ciekawe jest, że w obu grobach podkloszowych znalazły się ułamki dwóch naczyń, które ustawione obok siebie nie mogły się zmieścić pod kloszem. Ceramika „podkloszowa” wykonana jest z gliny wykazującej cechy naczyń „pomorskich”³⁵. Misa z bruku (nr 3) ma powierzchnię wygładzoną techniką spotykaną u naczyń kultury łużyckiej³⁶, reszta naczyń ma powierzchnię mniej starannie wygładzoną. Naczynia formowano z taśm naklejanych pierścieniowo, dość głęboko na siebie zachodzących. Jedynie na przejściu między brzuścem a szyjką płaszczyna styku była prawie pozioma. Ułamki kloszów wykazują często kształty prostokątne, co wg M. Gądzikiewicza ma świadczyć o lepieniu ich z dużych prostokątnych płatów gliny³⁷. Nie wydaje się to prawdopodobne, tym bardziej że na badanym materiale dało się stwierdzić formowanie ścianek z taśm.

Chronologię grobów podkloszowych można ustalić na wczesny, a przede wszystkim środkowy okres lateński, kiedy występują masowo, chociaż sporadycznie spotyka się je znacznie wcześniej, w kulturze łużyckiej i pomorskiej³⁸.

³⁵ M. Gądzikiewicz, *Wybrane zagadnienia z badań nad kulturą grobów kloszowych*, „Wiad. Archeol.”, t. 20: 1954, s. 149.

³⁶ Gądzikiewicz, *op. cit.*, s. 151.

³⁷ Gądzikiewicz, *l. c.*; por. też Kostrzewski, *Contribution...*, s. 226 n. (dla kultury łużyckiej).

³⁸ Kostrzewski, *Od mezolitu...*, s. 298; tenże, *Dwa cmentarzyska...*, s. 79 i in.

Cmentarzysko pomorsko-podkloszowe w Zbierzynie reprezentuje typ analogiczny do cmentarzysk odkrytych w Poznaniu—Gołęczynie i w Sokołowicach, pow. kościański. Na obu wspomnianych cmentarzyskach obserwowano ewolucję obrządku pogrzebowego od grobów rodzinnych do jednostkowych. Potwierdzają to również w dużej mierze plany wspomnianych obiektów³⁹. Zagadkowym zjawiskiem jest pojawienie się masowe u plemion pomorskich w okresie Hallstatt D grobów rodzinnych i zaniknięcie ich z początkiem okresu lateńskiego. Wśród nich należy jednak wyróżnić dwa typy: 1) duże i stosunkowo rzadkie grobowce rozproszone najczęściej, przynajmniej w Wielkopolsce, w ilości 1—3 na szczytach moren i na terenach nie wykazujących w najbliższym otoczeniu zagęszczenia osadnictwa pierwotnego. 2) groby z 3—5 pochówkami zdające się tworzyć nieco większe cmentarzyska. Jedne i drugie nie były, jak się zdaje, zapełniane pochówkami jednorazowo. Świadczy o tym nieregularny układ popielnic w dużych grobach — przy czym zauważono, że czasami jeden z końców komory nie był zapełniony (dojście)⁴⁰ — dalej istnienie grobów jednostkowych w dużych skrzyniach⁴¹, fakt rozbudowywania grobów, wreszcie spotkanie wspólnych pochówków starszych, dzieci i in. Ciekawe wyniki dałoby zapewne prześledzenie płci osobników pochowanych w grobach rodzinnych. Np. w grobie nr 4 w Jabłkowie w pow. wągrowieckim były prawdopodobnie pochowane 3 kobiety i dziecko. Fakt ten nie wydaje się przemawiać za niewolnictwem patriarcalnym, chociaż wystąpienie i zaniknięcie tego typu grobów wiąże się bezwzględnie z istotnymi zmianami w strukturze społecznej i odbijających ją wierzeniach⁴², których istoty nie umiemy na razie rozszyfrować. Ciekawe sugestie za rodzinnością tych grobów wysunął częściowo za badaczami niemieckimi J. Antoniewicz⁴³. Niemniej do czasu ogłoszenia szczegółowej monografii kultury pomorskiej i grobów podkloszowych dyskusja na ten temat pozostanie w sferze mniej lub więcej słusznych hipotez.

³⁹ Kostrzewski, *Cmentarzysko w Gołęczynie...*, tabl. I; Łuka, *Cmentarzysko w Sokołowicach...*, s. 100.

⁴⁰ M. in. Dobieszewice, pow. mogileński, Muz. Arch. w Poznaniu, archiwum i zabytki, nr kat. 1897: 380 i 380a, 1905: 598; Cierpień, pow. rypiński, „Wiad. Arch.”, t. 22: 1955, s. 85.

⁴¹ M. in. Hensel, *Cmentarzysko w Jabłkowie*, np. grób nr 1 zawierał cztery pochówki i był tych samych rozmiarów co nasz grób nr 2 (1 pochówek). T. Dobrowski, *Grób skrzynkowy z Niemierzyc w pow. nowotomyskim*, „Przegl. Arch.”, t. 6: 1939, s. 268 (datowany na okres lateński, przypuszczalnie z trzech rozbudowanych komór); B. Zielonka, *Turza Wilcza, pow. Lipno*, „Dawna Kultura”, R. 2: 1955 z. 3, s. 166.

⁴² W. Hensel, *Poznań w starożytności i we wczesnym średniowieczu*, „Przegląd Zachodni”, R. 9: 1953 nr 6/8, s. 30.

⁴³ J. Antoniewicz, *Zagadnienia wczesnożelaznych osiedli obronnych na wschód od dolnej Wisty i w dorzeczu Pregoty*, „Wiad. Arch.”, t. 20: 1954, s. 338.

Poza kilkoma grobami na cmentarzysku pomorsko-podkloszowym udało się odkryć na polach wsi Zberzyn i Zberzynek 6 grobowców „kujawskich“ (nr I—VI). Leżą one w trzech skupieniach (stanowiska 3, 3a, 4) na kilkukilometrowej płaszczynie pokrytej piaszczystymi glebami w odległości 1—2 km od wyschniętych jezior⁴⁴. Ludność miejscowa nazywa te grobowce „żolkami“. Obstawy kamienne zostały zniszczone w czasie I wojny światowej i w pierwszych latach powojennych. Do dni dzisiejszych zachowały się tylko nieliczne ślady obstawy przy jednym z grobowców.

Trzy grobowce odkryto po obu stronach drogi: Zberzyn—Niebożyn na polach J. Sobczaka i S. Maciejewskiego (stan. 3). Były one skierowane w przybliżeniu ze wschodu na zachód. Długość grobowca nr I wynosi ok. 90 m. Podstawa grobowca wznosi się ok. 50 cm nad otaczające pola. W tej części zaznaczyła się duża plama czarnej ziemi. Miano tu odkryć w 1935 roku „około 1 m wysoką skrzynię z płyt kamiennych, w środku była urna i siekierka szlifowana“. W okolicy podstawy i w partii przecięcia grobowca przez drogę zachowała się około 20 cm pod ziemią obstawa kamienna. Grobowiec nr II leży ok. 20 m na południe od grobowca nr I. Długość jego wynosi również *ca* 90 m. Doskonale zaznacza się w terenie węższa część nasypu długości ok. 62 m. Grobowiec nr III leży ok. 25 m na południe od poprzednich i jest bardzo zniszczony. Podstawa jego jest silnie zniwelowana z doskonale widoczną plamą spalenizny.

Stanowisko 3a leży ok. 60 m na zachód od stanowiska 3 na polu S. Maciejewskiego. Zachowały się tu dwa grobowce (nr IV—V). Długość grobowca nr IV wynosi ok. 90 m, wysokość podstawy ok. 1 m. Kierunek analogiczny do poprzednich. Z południowej części grobowca wywieziono w latach dwudziestych kilkanaście wozów kamieni na budowę kościoła w Złotowie. Grobowiec nr V leży ok. 65 m na południe

⁴⁴ Jezioro Zberzyńskie wyschło dopiero w latach międzywojennych.

od poprzedniego. Długość jego wynosi ok. 65 m, skierowany jest podobnie jak pozostałe. Jest on silnie zniwelowany.

Grobowiec nr VI leży na zachód od drogi Zberzyn—Zberzynek we wsi Zberzynek na polu S. Działakiewicza. Długość grobowca ok. 80 m, wysokość podstawy ok. 1 m. W okolicy podstawy duża, rozwleczona czarna plama.

Wszystkie opisane grobowce znajdują się od lat dwudziestych pod intensywną uprawą i grozi im w najbliższym czasie zupełna zagłada⁴⁵. Skierowanie podstaw grobowców w kierunku wschodnim jak i czarne plamy w tych częściach są często spotykanym zjawiskiem u tego typu zabytków⁴⁶. Wkopywanie skrzyni kamiennej w grobowiec nr I może wskazywać na pochówek ludności kultury amfor kulistych, której groby dość często występują w takich kurhanach nie tylko na Kujawach⁴⁷, ale m. in. i na Pomorzu⁴⁸. Trudno na razie rozstrzygnąć, czy podobne grobowce budowały wyłącznie plemiona kultury pucharów lejkowatych, a pochówki kultury amfor kulistych są wtórne. Teren, na którym znaleziono grobowce, był przypuszczalnie dość silnie zalesiony i stwarzał większe możliwości dla gospodarki hodowlanej, natomiast ekstensywna uprawa znajdowała tu gorsze warunki rozwoju. Stanowiłoby to analogię do rozmieszczenia innych grobowców, za których twórców W. Chmielewski uważa plemiona o większym nasileniu gospodarki hodowlanej⁴⁹.

⁴⁵ Zabytków tego typu w okolicy w zeszłym stuleciu było dużo. O podobnych mogiłach w pobliskim Kleczewie wspomina Sobieszczański, *Wiadomości historyczne o sztukach pięknych w dawnej Polsce*, t. 1, Warszawa 1846, s. 15, 16; por. też J. Kraszewski, *Sztuka u Słowian*, Wilno 1860, s. 89 i in.

⁴⁶ K. Jażdżewski, *Kultura pucharów lejkowatych w Polsce północno-zachodniej*, Poznań 1936; W. Chmielewski, *Zagadnienia grobowców kujawskich w świetle ostatnich badań*, Łódź 1952, s. 96 (zestawienia).

⁴⁷ M. in. W. Lebiński, *Wykopaliska w Rzeszynie*, „Zapiski Archeologiczne Poznańskie“, Poznań 1888, z. 3, s. 35, tabl. XIII. Z tekstu wynika, że mogiła C była grobowcem kujawskim.

⁴⁸ Wartin, Kr. Randow, NRD (grób 70), Muz. Pomorza Zachodniego w Szczecinie.

⁴⁹ Chmielewski, *op. cit.*, s. 33.

Compte rendu des travaux de sauvetage à Zberzyn, distr. de Konin

Résumé

L'auteur nous présente une description détaillée des matériaux obtenus au cours des travaux de sauvetage. Ils ont mis au jour quelques trouvailles de la civilisation lusacienne, poméranienne et de la civilisation des tombes „sous cloche“. La culture lusacienne y est représentée par deux fosses d'une destination inconnue. On peut les localiser à la IVème période de l'époque de bronze. L'auteur y souligne que la cérami-

que porte des traits caractéristiques de différents groupes locaux résultant peut-être de la situation périphérique de la station envers ces groupes. La civilisation poméranienne est représentée par une tombe de famille, pendant que la culture des tombes „sous cloche“ — par plusieurs tombeaux.

Le cimetière de la civilisation poméranienne et des tombes „sous cloche“ ressemble aux cime-

tières de Poznań—Golęcın et de Sokołowice, distr. de Kościan. On les localise à la période La Tène I et La Tène II. Dans l'analyse l'auteur a consacré beaucoup de place à la technique de poterie.

Au cours des fouilles archéologiques les membres de l'expédition ont découvert aux champs de Zberzyn quelques tombes mégalithiques du type de Couïavie qui appartiennent pro-

bablement à la civilisation des „coupes à col en forme d'entonnoir“. Ces tombes se trouvent le long d'un lac desséché sur des champs couverts de légères glèbes forestières. Une telle dislocation des tombeaux, observée de même sur des terrains voisins, à côté d'autres données — prouve que les habitants de ces terrains menaient la vie d'éleveurs de bestiaux.